

*Ковальчук О. П., кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник НДЛ
(соціально-гуманітарних проблем) кафедри суспільних
наук НУОУ імені Івана Черняхівського (м. Київ)*

ДИНАМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ ДО НАСЛІДКІВ ПОРАНЕНЬ

Стаття присвячена вивченню психологічних аспектів адаптації військовослужбовців – учасників антитерористичної операції до наслідків поранень, отриманих під час виконання службових (бойових) завдань. Показано, що у військовослужбовців виражені симптоми емоційного неблагополуччя (депресії і тривоги). Процес адаптації військовослужбовців пов'язаний із різними комунікативними дисфункціями, у тому числі спрямованими на посилення контролю й опіки. Показано, що симптоми емоційної дезадаптації військовослужбовців пов'язані зі смисложиттєвими орієнтаціями, що відображають неконструктивні стратегії співволодіння, а також з сприйняттям поранення самими пораненими.

Ключові слова: адаптація, психологічна реабілітація, поранення військовослужбовця, емоційна дезадаптація, депресія, особистісно-професійний розвиток, антитерористична операція.

Стаття посвячена изучению психологических аспектов адаптации военнослужащих – участников антитеррористической операции к последствиям ранений, полученных при выполнении служебных (боевых) задач. Показано, что у военнослужащих выражены симптомы эмоционального неблагополучия (депрессии и тревоги). Процесс адаптации военнослужащих связан с различными коммуникативными дисфункциями, в том числе направленными на усиление контроля и опеки. Показано, что симптомы эмоциональной дезадаптации военнослужащих связаны со смысловыми ориентациями, отражающими неконструктивные стратегии совладения, а также с восприятием ранения самими ранеными.

Ключевые слова: адаптация, психологическая реабилитация, ранение военнослужащего, эмоциональная дезадаптация, депрессия, личностно- профессиональное развитие, антитеррористическая операция.

Актуальність дослідження. Виконання службових (бойових) завдань особовим складом Збройних Сил України та інших військових формувань і правоохоронних органів (далі – військовослужбовці), що залучені та беруть безпосередню участь в антитерористичній операції (АТО), відбувається в екстремальних умовах, які характеризуються небезпекою для життя та здоров'я. Негативною стороною такої діяльності є те, що військовослужбовці отримують поранення (каліцтва).

Практика психологічного супроводження діяльності особового складу Збройних Сил та інших військових формувань України під час проведення антитерористичної операції свідчить, що у разі поранення військовослужбовці починають страждати психічними розладами та відчувати труднощі у процесі адаптації до подальшого життя: їх уявлення про себе, як правило, характеризується низькою самооцінкою, відкиданням і неприйняттям себе, високою тривожністю, зосередженням на обмеженнях, пов'язаних із процесом лікування у військовому медичному закладі. У такий період особливо гостро постає питання психологічної безпеки військовослужбовців, які переживають стан невизначеності, розгубленості, дискомфорту

через поранення, і виникає потреба у їх соціально-психологічній адаптації до наслідків поранення.

Проблема психологічної адаптації пораненого військовослужбовця до нових умов життя для вітчизняної психологічної науки є новою, незважаючи на наявність досліджень у цій галузі, що присвячені переважно окресленню самого феномену психологічної адаптації, її структурних складових тощо [1–3]. Актуалізація питання практик психологічної адаптації особистості створює підґрунтя для дослідження психологічної безпеки пораненого військовослужбовця з точки зору, що дають змогу пояснити механізм адаптації в особистісному та соціальному контекстах [4–7]. Теоретичне вивчення порушеного наукового питання дає підстави стверджувати, що успішна адаптація цієї категорії військовослужбовців потребує проведення з ними комплексу заходів соціально-психологічної реабілітації.

Метою статті є виявлення психологічних особливостей впливу смисложиттєвих феноменів на процес адаптації пораненого військовослужбовця до подальшого життя. Відповідно до мети завданнями дослідження було визначено емпіричне вивчення структурно-динамічних

особливостей адаптації пораненого військовослужбовця до подальшого життя та найважливіших її взаємозв'язків зі смисложиттєвими характеристиками досліджуваних. У роботі було використано такі методики дослідження: опитувальник Бека (шкали депресії (BDI) і тривоги (BAI) використовували для вивчення симптомів депресії та тривоги досліджуваних) [8]; тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. О. Леонтьєва (використовувався для визначення впливу осмисленості життя військовослужбовців на їх адаптацію до поранення) [9]; авторська методика “Незакінчені речення” (використовувалася для дослідження особливостей уявлення військовослужбовців про самооцінку та самоставлення до професійного Я-образу і свободи й незалежності). Статистична обробка даних була проведена за допомогою пакета для обробки статичних даних SPSS (v.17.0). Науково-пошукова робота, у якій брали участь 42 поранених військовослужбовці рядового та сержантського складу від 21 до 54 років, проведена на базі військового госпіталю у грудні 2014 року.

Викладення основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Необхідною передумовою ефективною адаптації особистості військового фахівця є осмисленість себе в усіх часових аспектах суб'єктивної реальності. Осмисленість процесу свого життя виконує функцію саморозвитку та включає сформоване ціннісно-сміслову ядро (широкий спектр особистісно значущих цінностей, екзистенційну орієнтацію). Характерно, що загальна осмисленість життя виявляється у розумінні, усвідомленні особистістю його сенсу, високій активності у його практичній реалізації, ретроспективній, актуальній та перспективній локалізації сенсу життя на осі психологічного часу, опосередкованості сенсу реальними цілями та планами [10].

Розглянемо особливості окремих субшкал смисложиттєвих орієнтацій.

Кількісний аналіз показав, що більшість обстежуваних (84,6%) мають середні та низькі показники за шкалою “Цілі у житті”. Лише для 15,4% характерні високі показники, що є свідченням недостатньої визначеності цілей у поранених військовослужбовців, їх схильності не надавати життю осмисленості та спрямованості.

Аналіз отриманих даних за шкалою “Процес життя, або інтерес та емоційна

насиченість життя” засвідчив, що у більшості досліджуваних (62,3%) переважають середні показники за цією шкалою, для 24,6% властиві низькі показники, а високі демонструють лише 13,1% військовослужбовців.

Кількісний аналіз результатів дослідження за шкалою “Результативність життя, або задоволеність самореалізацією” виявив, що лише у незначній частині обстежуваних (12,9%) наявні високі показники за цією шкалою, у більшості (69%) – середні показники, а у 18,1% – низькі. За певних умов низькі досягнення можуть бути рушійною силою подальшого зростання, на нашу думку, важливо усвідомити, причини недостатніх життєвих настанов, що сприятиме поглибленню особистісної зрілості досліджуваних.

Аналіз результатів за шкалою “Локус контролю – Я” свідчить, що лише 11,4% досліджуваних мають уявлення про себе як сильну особистість, яка вільно будує своє життя відповідно до власних цілей та уявлень про його сенс. Для цих військовослужбовців характерні високі показники за зазначеною шкалою. Невпевненість та невіру здатність контролювати події власного життя демонструє переважна більшість досліджуваних: 68,4% отримали середні показники за шкалою “Локус контролю – Я”, 20,2 % – низькі, що вказує на недостатню здатність респондентів контролювати події власного життя.

За шкалою “Локус контролю – життя, або керування життям” лише 7% опитуваних продемонстрували впевненість, що людині під силу контролювати власне життя, вільно ухвалювати рішення і втілювати їх у життя. Натомість 60% досліджуваних вагалися, 33% упевнені, що життя не підвладне свідомому контролю, а свобода вибору – це ілюзія.

Отже, отримані дані свідчать, що показник загальної осмисленості життя поранених військовослужбовців є низьким порівняно з нормативними даними методики СЖО. На фоні середніх показників за іншими шкалами це свідчить, що життєві плани поранених військовослужбовців можуть не мати реального підґрунтя в сьогоденні й не підкріплюватися особистою відповідальністю за їх реалізацію, що не можна вважати зрілою життєвою позицією, тому на наш погляд, у поранених військовослужбовців необхідно розвивати адекватніше ставлення до життя.

Самоставлення – це важлива психологічна категорія, яка тісно пов'язана з

Питання психології

пізнавальною та моральною сферами особистості і є основною у психологічному регуляції життя. Через зріле ставлення до себе людина може впливати на хід свого життя, розумно його організувати, передбачати життєві події та їх результати. Природа самоставлення не обмежується внутрішнім простором особистості, а через мотиви пов'язана з реальною життєдіяльністю суб'єкта [11].

Контент-аналіз отриманих даних самописів показує значний вплив соціальних факторів на адаптацію військовослужбовців до поранення. Підвищена тривожність, що простежується у відповідях, свідчить про наявність труднощів у сприйнятті процесу свого життя як наповненого смыслом. Найпоширенішими варіантами відповідей, які виявляють зазначені діагностичні ознаки, є: "Мене найбільше непокоять... моя доля; зміни в житті"; "Тривога виникає, коли... немає перспективи; попереду невідомість; моє майбутнє невизначено; є загроза здоров'ю". Такої думки серед поранених військовослужбовців дотримуються 73%.

У досліджуваних постає питання вибору особистих орієнтирів регуляції своєї поведінки і самосвідомості. Життєва невизначеність призводить до зростання особистої тривожності поранених військовослужбовців. У результаті опитування військовослужбовців за нижче наведеними твердженнями щодо їх життя виявлено такі варіанти відповідей:

"Найважливіше для військовослужбовця... честь; служба" – 12% досліджуваних;

"Моя служба... значуща; справа мого життя" – 18% військовослужбовців;

"Моя професійна діяльність... мені подобається; мене задовольняє; приносить мені задоволення" – 14% військовослужбовців.

Як видно із зазначеного, особливістю уявлень військовослужбовців про професійну діяльність є те, що перші позиції у відповідях посідають складові, які відповідають критерію задоволення – незадоволення (задоволення від роботи, можливості зробити щось корисне, вагоме) та критеріям реалізації професійних цінностей (професіоналізму й етики службових взаємин).

Таким чином, отримані дані підтверджують взаємозв'язок соціальних чинників із переживанням фрустраційних станів досліджуваних і дають підстави для висновків про значущий вплив на перебіг життя переживань які можуть полегшувати або, навпаки, ускладнювати адаптацію поранених військовослужбовців до подальшого життя.

Подальша робота була спрямована на проведення кореляційного аналізу для виявлення сукупності смисложиттєвих характеристик поранених військовослужбовців, які тісно пов'язані з компонентами адаптації (табл. 1).

Таблиця 1

Взаємозв'язок адаптації зі смисложиттєвими характеристиками

Шкали	Смисложиттєві характеристики				
	Мета в житті	Процес життя	Самоактуалізація	ЛК-Я	ЛК-життя
Депресія	0,324*	0,601*	0,602*	0,768*	0,812*
Тривога	0,149	0,656*	0,405*	0,541*	0,383*

* $p \leq 0,05$

Аналіз отриманих даних дав змогу встановити значущі кореляційні зв'язки депресії із локусом контролю – життя або керівництвом життям ($r = 0,812$, $p \leq 0,05$), локусом контролю – Я ($r = 0,768$, $p \leq 0,05$). Такі результати вказують, що у досліджуваних усвідомленість контролю за власним цілепокладанням в контексті оцінювання подій власного життя не є достатньо високою.

Тривога позитивно корелює із процесом життя, або інтересом та емоційною насиченістю життя ($r = 0,656$, $p \leq 0,05$), а також локусом контролю – Я ($r = 0,541$, $p \leq$

$0,05$). Це показує, що чим вищий рівень занепокоєння досліджуваних про своє життя, тим меншої осмисленості і спрямованості набувають їх уявлень про себе як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб побудувати життя відповідно до своїх цілей і уявлень про його сенс, контролювати події власного життя. Така залежність виявляється і стосовно міри задоволеності самоактуалізацією. Вказані взаємозв'язки дають підстави стверджувати: якщо поранений військовослужбовець не задоволений своїм теперішнім життям, не сприймає своє життя як цікаве, емоційно

насичене і наповнене смислом, то його віра у власні можливості значно зменшується.

Висновок. Отримані результати показують взаємопов'язаність адаптаційних та смисложиттєвих характеристик і дають змогу стверджувати, що сприйняття досліджуваними процесу свого життя як цікавого, емоційно насиченого і наповненого смислом забезпечується сукупністю визначених адаптаційно-смисложиттєвих компонентів, які є критерієм включеності поранених військовослужбовців у психологічну регуляцію життя, певним емпіричним свідченням контролю за розвитком подій власного життя. Отримані результати показують, що ставлення до поранення, як правило, амбівалентне: з

одного боку, військовослужбовець усвідомлює обмеження, спричинені фізичною травмою (пораненням) і переживає їх, а з іншого – перебування в такому стані дає йому можливість зближення з сім'єю (друзями, знайомими) та задоволення потреб у турботі й увазі до себе. При цьому слід зазначити, що життєвий план і перспектива майбутнього у пораненого військовослужбовця нечіткі, порушене усвідомлення себе в часі. **Перспективними напрямками** подальшого наукового пошуку є продовження соціально-психологічної реабілітації поранених військовослужбовців для забезпечення нормального існування особистості у соціумі та запобігання її деградації.

Список літератури

1. Агаєв Н. А. Психологічні чинники адаптації військовослужбовців миротворчого контингенту до діяльності в особливих умовах: дис. ...канд. психол. наук: 19.00.09 / Агаєв Назім Асафович; Національна академія оборони України – К.: НАОУ, 2006. – 194 с.
2. Кислий В. Д. Особливості соціально-психологічної адаптації офіцерів-випускників до діяльності в особливих умовах : автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.09 / Кислий Віталій Дмитрович; Харківський військовий університет – Харків: ХВУ, 2003. – 20 с.
3. Невмержицький В. М. Психологічні детермінанти адаптації військовослужбовців строкової служби до особливих умов діяльності: дис. ...канд. псих. наук: 19.00.07 / Невмержицький Володимир Максимович; Військовий гуманітарний ін-т Національної академії оборони України – К.: ВГІНАОУ, 2002. – 231 с.
4. Лесков В. О. Сутність і причини виникнення нервово-психічних розладів у військовослужбовців після проходження служби в умовах бойових дій / В. О. Лесков, І. О. Грязнов // Збірник наукових праць інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України; за ред. С. Д. Максименка. – К., 2006. – Т. VIII, вип. 3. – С. 91–97.
5. Ліпатов І. І. Психологічна адаптація військовослужбовців до бойової діяльності: навч. посіб. / І. І. Ліпатов, Л. Ф. Шестопалова, В. С. Афанасенко Х.: –ХВУ, 1999. – 148 с.
6. Сергієнко Т. М. Соціально-педагогічні аспекти адаптації та дезадаптації особистості у військовому середовищі / Т. М. Сергієнко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту // науковий журнал. – Харків: ХОВНОКУ– ХДАДМ, 2010. – № 4. – С. 128–132.
7. Шевченко В. В. Психологічна реабілітація військовослужбовців, що перебували в миротворчому контингенті / В. В. Шевченко, А. А. Руденко // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки. – 2014. – Вип. 2.12. – С. 239–243.
8. Тарабрина Н. В. Практикум по психологии посттравматического стресса. / Н. В. Тарабрина //СПб: – Питер, 2001. – 272 с. – (Серия “Практикум по психологии”).
9. Бурлачук А. Ф. Психодиагностика / А. Ф. Бурлачук. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.
10. Леонтьев Д. А. Факторная структура теста смысложизненных ориентаций / Д. А. Леонтьев, М. О. Калашников, О. Э. Калашникова // Психологический журнал. – 1993. – Т. 14, № 1. – С.150–155.
11. Иващенко А. В. Методики изучения Я-концепции личности / А. В. Иващенко, В. С. Агапов, И. В. Барышникова. – М. : МГСА, 2000. – 266 с.

Kovalchuk A. P., candidate of psychological sciences, senior research

DYNAMIC PECULIARITIES OF PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF SERVICEMEN – ANTI-TERRORIST OPERATION PARTICIPANTS TO THE CONSEQUENCES OF WOUNDS

The article is devoted to the study of the psychological aspects of adaptation of anti-terrorist operation participants to the consequences of wounds received when performing their duties (missions). It is shown that the military personnel have symptoms of emotional distress (depression and anxiety). The process of their adaptation is associated with different communicative dysfunctions, including those aimed at strengthening the control and custody. The article shows that the symptoms of emotional maladjustment of military personnel are connected with different communicative dysfunctions which reflect both non-constructive strategy of coownership and the perception of injury by the wounded themselves.

Keywords: adaptation, psychological rehabilitation, the wounded, emotional maladjustment, depression, personal professional development, anti-terrorist operation.